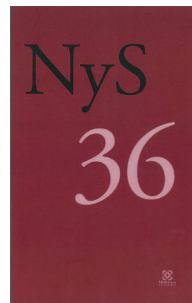

NyS

Titel:	Dansk fonologi og morfologi set i lyset af de såkaldte naturlighedsteorier
Forfatter:	Péter Ács, Katalin Fenyvesi og Henrik Jørgensen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Sprogstudier</i> 36, 2008, s. 10-37
Udgivet af:	Multivers Academic
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfattere

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Dansk fonologi og morfologi set i lyset af de såkaldte naturlighedsteorier

PÉTER ÁCS, KATALIN FENYVESI OG HENRIK JØRGENSEN

... i store lande er accent ikke så forbavsende eller markant, som det er i Danmark. Dansk er svært at forstå og svært at udtale. Det tror jeg, de fleste svenskere ved. Vi danske taler jo hele tiden, men vi åbner aldrig munden.
Dronning Margrethe ifølge Politiken Weekly 3.7.2002: 15

1. INDLEDNING

I denne afhandling har vi to formål.

For det første vil vi skitsere hvordan dansk kan beskrives gennem teorien om 'sproglig naturlighed' som er vokset frem siden David Stamps centrale afhandling "The Acquisition of Phonetic Representation" fra 1969, og som først og fremmest har slået igennem i Europa, f.eks. i Wolfgang Dresslers teoretiske arbejde. For det andet vil vi diskutere naturlighedsteoriernes relevans for forståelsen af de indlæringsproblemer som de fleste udlændinge har med dansk. Naturlighedsteorien er – trods sit navn – en formelt orienteret teori med udgangspunkt i nogle snævre veldefinerede aksiomer. Hensigtsmæssigheden af disse aksiomer er derfor afgørende for om teorien også kan have praktisk anvendelighed. Vi mener at netop dansk¹ er velegnet til at fremhæve hensigtsmæssigheden af disse aksiomer. Det viser sig nemlig i praksis at denne type beskrivelser på en effektiv måde kan forklare de velkendte vanskeligheder i forståelse og indlæring af dansk.²

Vi vælger at gå uden om forklaringer der argumenterer med indbyggede distancer mellem skriftsprog og talesprog, ligesom vi også vil undgå forklaringer af mere psykologiserende art, såsom f.eks. at danskerne skulle være afvisende over for personer med udenlandsk accent. Xenofobi er jo ikke noget ukendt fænomen i Danmark, men på den anden side vil vi gerne fremføre at der ad deduktiv sprogvidenskabe-

lig vej kan påvises egenskaber ved det danske sprogs opbygning som vitterligt gør det plausibelt at tale om dansk som "et svært sprog". Ved en sammenligning med f.eks. norsk kan man vise at vejen fra de abstrakte repræsentationer af sprogets lydlige struktur til den realiserede overflade er længere i dansk. Forudsætter man at disse processer i én eller anden forstand har analogier i den reelle kognitive omgang med sproget (uden at vi i øvrigt vil gå nærmere ind på dette komplekse felt), må konsekvensen af de mange allofoniske og allomorfiske strukturer i dansk være at dansk simpelt hen kræver mere kognitiv processering og derfor er vanskeligere at håndtere. I den forstand opfatter vi alle ekstralingvistiske forklaringer som halvdårlige undskyldninger.

2. DET GENERELLE GRUNDLAG FOR NATURLIGHEDSTEORIERNE

Teorien om sproglig naturlighed har et anderledes udgangspunkt end mange andre strukturelt orienterede teorier. Hvor disse opererer med en idealnorm (der i praksis ofte bliver en socialt stærkt restringeret norm), er udgangspunktet for analysen i naturlighedsteorierne det reelle talte sprog med dets ellipser og ususfænomener. Den teoretiske lingvistik's opgave er at oparbejde deduktive hypoteser som kan konfronteres med data i de enkelte sprog. Desuden inddrager teorien såvel sociofonetiske varianter såvel som sprogets ydre omstændigheder i argumentationen. Naturlighedsteorierne har deres rødder inden for mindst fire forskellige sprogvidenskabelige områder: 1) almen semiotik, hvor især Peirces diagrammatisering af tegnene har tjent til inspiration; 2) sprogtypologi og universalitetstænkning, især med baggrund i Joseph Greenbergs arbejde; 3) sprogforandringsundersøgelser og 4) data angående sprogtilegnelse.

Naturlig fonologi og morfologi anvender tre semiotiske principper som udgangspunkt for teoribygningen, nemlig diagrammacitet (ikonisme), uniformitetsprincippet og princippet om transparens. Disse tre principper tjener to formål der kan siges at være modsat rettede i deres virkning: På den ene side skal de medvirke til at gøre sproget opfatteligt, dvs. at det sproglige materiale ideelt set skal være så tydeligt som muligt, og på den anden side skal de gøre sproget så enkelt som muligt at meddele sig i. Vi vil her give en nærmere beskrivelse af de tre hovedprincipper.

Ikonicitet betyder at der er en diagrammatisk relation mellem det betegnende og det betegnede, dvs. at tegnene ikke kun er symboler men at de er motiveret af det de betegner. I fonologien spiller denne del af begrebsdannelsen ingen særlig rolle. I morfologien derimod betyder det at en mere markeret morfologisk kategori modsvarer et mere markeret morfem. Det er dog tit ikke nemt at vurdere hvordan markeringsforhold mellem morfemer ser ud. Det er f.eks. sandsynligt at de fleste europæiske sprog (uanset tilhører til genetiske sprogfamilier) behandler første person singularis som den mest umarkerede person og tredje person som den mest markerede. Dette kan holdes op imod at mange australsprog ser ud til at behandle andre grammatiske personer, f.eks. 3. person pluralis, som den mest umarkerede (Silverstein 1976); inden for Europas grænser kan vi anføre ungarsk som et sprog hvor 3. person singularis er den umarkerede. At første person singularis er umarkeret i dansk, fremgår imidlertid ikke af morfemernes indbyrdes ordning i dansk, men kan først aflæses af forskellige diskursive forhold (Jørgensen 1999). Hvad angår numerus i dansk, kan man derimod med stor sikkerhed fastslå at pluralis er mere markeret end singularis, såvel indholdsmæssigt som formmæssigt. Kurt Braumüller har formuleret det således:

... suffiksdannelsen afspejler, at pluralis semantisk set er mere. Denne flerhed gengives altså ved en større mængde af fonisk masse.
(Braumüller 1989: 77)

Uniformitet betyder at der er en 1:1-symbolisering af indholds- og udtrykssiden. I fonologien betyder det at en given fonemkategori har én og kun én fonetisk realisation, eller at mængden af allofoner med andre ord er så lille som muligt. Morfologisk set vil det sige at en given morfologisk kategori altid repræsenteres af samme morf, og at samme morf ikke kan repræsentere to forskellige kategorier. I den henseende er agglutinerende sprog de mest umarkerede; et godt eksempel er her tyrkisk, hvor der kun findes et eneste pluralismorfem som anvendes både for verber og substantiver.³

Transparens vil sige at en bestemt lyd altid repræsenterer et bestemt fonem, at lyden altså ikke, alt afhængigt af konteksten i øvrigt, kan forstås som hørende til snart ét og snart et andet fonem. (Vi skal senere se at dansk overtræder dette princip ofte og radikalt.) I morfologien

betyder det at en bestemt morf monofunktionelt dækker en bestemt kategori. Dette betyder at hvis vi ser et ord der består af flere morfemer, har hvert morfem kun én funktion, f.eks. *kat(t)+e+ne+s* rod + pluralissuffiks + bestemthedssuffiks + genitivsuffiks. Der er tale om morfotaktisk transparens når morfemgrænserne nøjagtigt falder sammen med stavelsesgrænserne, men det vil vi ikke gå nærmere ind på her.

3. ER DEN FONOLOGISKE STRUKTUR I DANSK NATURLIG?

I teorien har den segmentale fonologi to hovedfunktioner som opgave: at gøre sproget udtaleligt ("Ease of articulation") og at gøre det opfattet ("Principle of clarity"), sml. Ladefoged 1975. De processer som hænger sammen med udtaleligheden, er de såkaldte leniseringsprocesser, der også kan karakteriseres som svækkelser. Hertil hører assimilationer, vokal- og konsonantlettelser, vokal- og konsonantforkortelser, samt vokalcentraliseringsregler. I modsætning til svækkelsesprocesserne står de såkaldte forstærkelsesregler ("fortification"), som har til opgave at forstærke de enkelte segmenters prominente træk samt deres kontraster til hinanden, sml. Dressler 1985. Dissimilationer, vokal- og konsonantforlængelser, vokal- og konsonantindskydninger osv. hører hertil. De to processer har et rent perceptuelt formål: De bevirker at de segmenter som de påvirker, bliver nemmere at udtale og bedre kan forstås af modtageren.

Naturlig fonologi regner med en tredje slags procestype, den såkaldte prosodiske. Denne type af processer er irrelevant for os da vi her først og fremmest beskæftiger os med den segmentale del af dansk fonologi. Vi vil igen citere hvad Kurt Braumüller har sagt, denne gang i forbindelse med de suprasegmentale enheder i dansk:

Sammenlignet med alle andre germanske språk har
trykksterke stavelser i dansk en meget sterk trykkaksent og
trykksvake stavelser et tilsvarende meget lavt trykk
(Braumüller 1998: 78)⁴

Det betyder at princippet om (ordprosodisk) forvægt og bagvægt spiller en meget stor rolle i dansk fonologi.

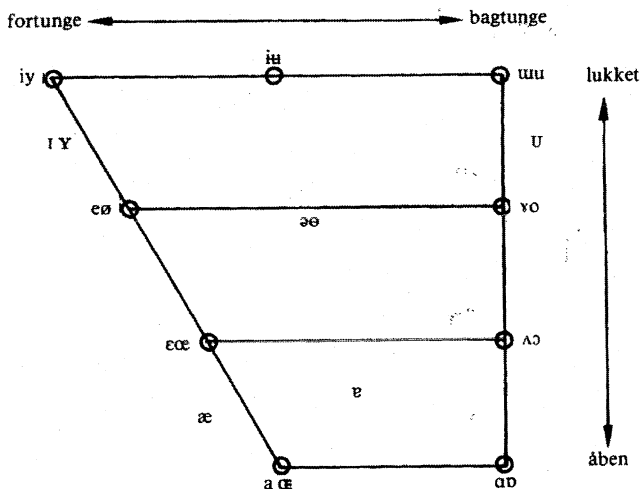
Vi vil nu behandle tre emneområder der kan illustrere forholdet mel-

lem svækkelse og forstærkelse i dansk fonologi, nemlig vokalsystemet i betonedede stavelser, konsonantgraderingen ("Consonant gradation") og vokalismen i svagtryksstavelser. Af disse vil vi dog koncentrere os om det sidste og nøjes med mere kortfattet at skitsere en opfattelse af de andre områder.

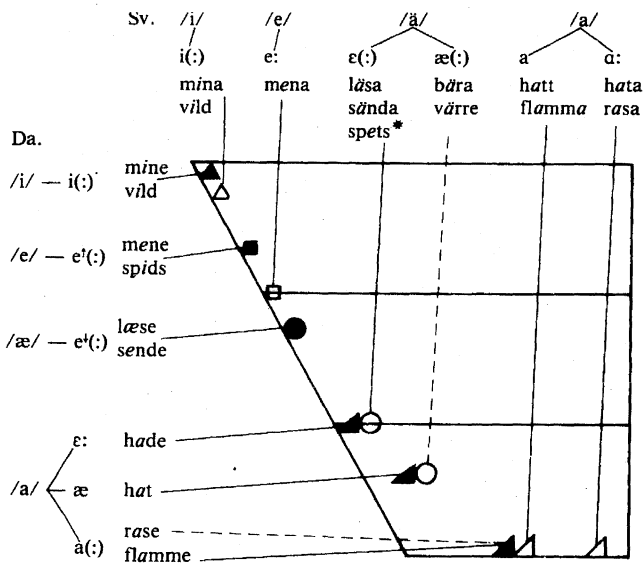
3.1. Vokalismen i betonedede stavelser

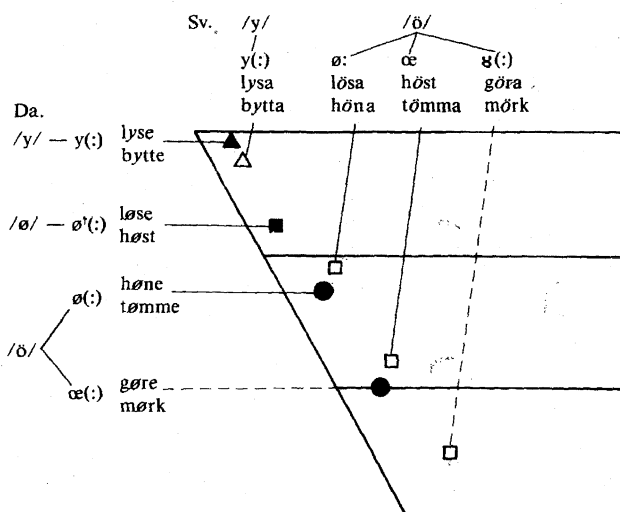
Det kan diskuteres hvor mange fonemer man skal regne med i de betonedede stavelser i dansk. Den traditionelle analyse fastholder 10 (Andersen & Hjemslev 1954; Fischer-Jørgensen 1960; således endnu hos Pedersen 1996 og Grønnum 2001), men på grund af kommutationspar som *ane:arne*, *lave:larve*, *åle:årle*, *tå:tår*, hvor fortolkningen af stærktryksvokalen som assimileret med et *r* udelukkende bygger på diakrone argumenter, og ikke kan bygge på synkrone, synes det klart at der i hvert fald må være 12 langvokaliske fonemer (sml. Basbøll & Wagner 1985). Hvad angår de kortvokaliske fonemer, er situationen mere uklar, sml. diskussionen mellem Lars Brink og Nina Grønnum i *Mål og Måle* 2000. Mens kommutationsparrene ved de lange vokaler er temmelig entydige og kan baseres på rent leksikalske former, er materialet ved de korte vokaler langt mere sporadisk og beroende på kontekster, låneord m.v. Konsekvensen bliver da at dansk kan tænkes at have flere langvokaliske fonemer end kortvokaliske.

Enten tallet nu er 10 eller 12, er et så stort antal fonemer noget af en rekord, internationalt set (sml. Schane 1973: 14). Det medfører at man må regne med mere end 3 åbningsgrader i flere af rækkerne. Det ganske særegne ved den danske situation er ikke så meget antallet af åbningsgrader som det er de meget små afstande der optræder mellem de manifestationer der bærer systemet. Hvis man opstiller det danske fuldvokalsystem i et vokaldiagram, ses det hvordan de fleste fonemer ligger i den øvre del af diagrammet.⁵ Seks vokalfonemer ligger i den øverste tredjedel: /i/, /y/, /e/, /ø/, /u/ og /o/. Yderligere tre ligger i den midterste: /æ/, /ö/ og /ɔ/⁶, mens de sidste tre - /a/, /ɑ/ og /Λ/ - har allofoner på begge sider af delelinjen mellem midterste og nederste del af skemaet. I skemaerne (der stammer fra Kristensen 1986) ses fordelingen af de svenske vokaler til sammenligning; som det fremgår, er den væsentligt jævner.

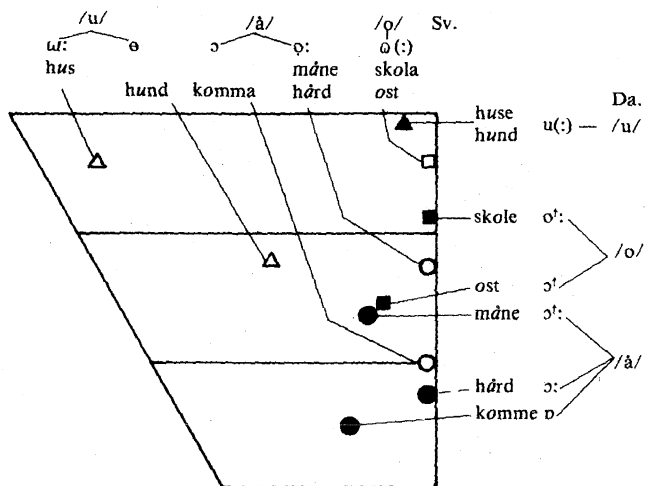

De disponible IPA-tegn og deres placering i kardinalvokaldiagrammet. Kardinalvokalernes plads er angivet med en lille cirkel. Af to tegn ved siden af hinanden betegner det første en urundet vokal, det andet en rundet vokal.

Rundede fortungevokaler.

Rundede bagtungevokaler.

Muligheden for at fastholde tre og kun tre parametre i vokalbeskrivelsen (fortunevokal/bagtungevokal; rundet/urundet; høj/lav) er at højdeparameteret splittes op i op til 5 åbningsgrader for de urundede fortunevokalers vedkommende. De rundede bagtungevokaler må have mindst fire, og selv den tilsyneladende beskedne serie af tre rundede fortunevokaler rummer komplikationer, så sandt som den laveste rent åbningsmæssigt befinder sig nogenlunde i højde med standardrealisationen af /æ/. Rent faktisk findes der yderligere to lydlige trin i denne serie, der dog ikke er fonemisk bundne, men optræder som allomorfer i forbindelse med /r/. En rent binær beskrivelse kan ikke opnås da der ikke tilbyder sig relevante parametre for en sådan beskrivelse.

Fra den indfødte sprogbrugers synspunkt kan dette ikke ses under nogen lenitions- eller fortifikationssynsvinkel; vokalsystemet er en kendsgerning der tegnes og derpå kan håndteres.⁷ Fra en fremmedsproglig synsvinkel er vokalsystemet derimod et komplekst anliggende der fordrer adskillig træning før det beherskes. For de fleste der tilegner sig sproget, vil der et eller flere steder i systemet være huller hvor den fonematiske forskel vil være principielt uopfattelig. Eksempelvis vil svenske eller tyske studerende der skal tilegne sig de urundede fortunevokaler, normalt hurtigt kunne identificere *i* og *a* med sikkerhed, mens forskellen på *e* og *æ* længe vil være gådefuld, med mindre der trænes grundigt. Da den funktionelle belastning er meget stor på det danske vokalsystem, er dette delaspekt af sprogtilegnelsen væsentligt.

3.2. Konsonantgraduering

Konsonantgradueringen er oprindelig en lydhistorisk proces, i sproghistorien bedre kendt som klusil- og spirantsvækkelsen ("den tredje eller danske lydforskydning", jf. Hutterer 1986, eller på engelsk "Scandinavian consonant shift"). Det var i ældre menneskers sprog (dog næppe hos mange der er født efter ca. 1920) muligt at opstille inventaret af konsonanter sådan at konsonantgradueringen tillige kunne forstås som en synkron proces (jf. Grønnum 2001: 280-1):

Inventar:

Initialt:	[p ^h	t ^s	k ^h	ᵇ	ᵈ	ᵍ			v	j]
Finalt:	[ᵇ	ᵈ	ᵍ	(ᵇ/w)	ð	ɾ	ʉ ɿ]

Denne opstilling kunne analyseres som seks klusilfonemer plus to frikativiske:

Fonem:	/p/	/t/	/k/	/b/	/d/	/g/	/v/	/j/
Initial rea- lisation:	p ^h	t ^s	k ^h	b̥	d̥	g̥	v	j
Final rea- lisation:	b̥	d̥	g̥	(b/ʊ)	ð	ɣ	ʋ	ɨ

I en sådan opstilling ville det fonotaktiske arrangements indflydelse på fonemernes realisation skabe en højst intransparent situation, idet de ustemte uaspirerede lenes klusiler [b̥d̥g̥] samt halvvokalen [ʊ] alt efter stilling måtte fortolkes som hørende til to forskellige fonemer. Bortfaldet af blødt g [ɣ] og forandringer i alternationsforholdene i de senere generationer har gjort det urimeligt at opfatte konsonantgradueringen som en fungerende synkron proces. Tilbage er en serie forhold som kan betragtes som rent leksikalske reminiscenser af processens funktion, sml. Grønnum 2001: 282-290.

Selv i denne stærkt svækkede version er konsonantgradueringen en proces som skaber ikke-naturlige korrespondenser i det fonologiske og det morfologiske system. Men de fleste sprog må antages at have en eller anden grad af friktion mellem de to niveauer, og omfanget i dansk, hvad konsonantgradueringen angår, er næppe mere radikalt end andre steder, specielt når man tager de herskende bevægelser i lydsystemet i betragtning.

3.3. Schwa-reduktion

Schwa-reduktionen beror lige som konsonantgradueringen på de centrale forskydninger i prosodisk vægt som satte sig igennem i dansk i tidlig middelalder. Første stadium var sammenfaldet af samtlige mulige

vokaler i svagtrykstavelser til schwa, skrevet <e> eller <æ>⁸; næste stadium, som er ved at sætte sig igennem nu, er enten en assimilation af schwa til den mest sonore nabolyd eller komplet bortfald, alt afhængig af konteksten. Assimilationen kan være mere eller mindre radikal, beroende dels på lydlig kontekst, dels på stil hos den talende. Vi opfatter schwa-reduktionen som en udpræget leniseringsproces hvis mest centrale effekt er at gøre de lydlige overfladeformer uigennemskuelige. Inden for reduktionen af schwa skelner vi mellem schwa-assimilation og schwa-bortfald.

3.3.1. *Schwa-assimilation*

Der er enighed om at schwa regelmæssigt assimileres til den mest sonore nabolyd, sml. Brink og Lund 1975, Heger (u.å.) og Basbøll 1998a, b. Graden af sonoritet kan opstilles i et hierarki, hvor de mest sonore lyde udgør toppen:

Fuldvokaler
Halvvokaler
Likvider
Nasaler
Stemte frikativer
Ustemte frikativer
Klusiler

Samtidig markerer afstandene inden for sonoritetshierarkiet også graden af kontrast mellem de enkelte segmenter. Kontrasten mellem vokal og konsonant i hhv. *le* og *te* er således minimal i den første og størst mulig i den anden.

Processen synes at have to trin af forskellig radikalitet, dels en harmonisering, hvor schwa beholder sin plads i fonemkæden, men overtager den mest sonore nabolyds klanglige karakteristika, dels en regulær assimilation, hvor schwas position falder væk og funktionen som bærer af stavelsen overtages af den mest sonore nabolyd.

Efter fuldvokal er harmoniseringen noget nær obligatorisk i nutidigt sprog:

nye ['ny:y]	broen ['brø:'on] ⁹
frie ['fri:i]	åen [ø:'on]

- og på grund af de såkaldte "bløde spiranter" bortfald er der opstået en mængde analoge eksempler:

pige ['pi:i]	syge ['sy:y]
lagde ['læ:ɛ]	sagde ['sæ:ɛ]
bøge ['bø:ø]	byge ['by:y]

Harmoniseringen finder også sted ved halvvokaler efter kort vokal:

veje ['vøi]	skoven ['sgøvun]
-------------	------------------

- og den indtræder også efter andre stemte konsonanter efter kort vokal:

kalde ['kæl]	hælde ['hɛl]
kunne ['kun]	vende ['vɛn]
slemme ['slɛm]	ramme ['røm]

Harmonisering må opfattes som en noget nær obligatorisk proces, sml. Basbøll 1997, 1998.

Regulær assimilation finder sted i andre kontekster. I sådanne tilfælde forsvinder schwas plads i fonemkæden og funktionen som stavelsesbærer overtages af den mest sonore nabolyd. Således må man regne med obligatorisk assimilation ved fonemkombinationerne /rə /, /ær/ og /rør/, der alle udtales [ʌ] eller [ɐ]¹⁰. Den eneste grund til at der overhovedet kan opstilles fonemkæder svarende til denne ene lyd, er at morfologiske forhold gør det rimeligt at ansætte en morfemgrænse ned gennem den assimilerede lyd, en morfemgrænse der i sådanne tilfælde deler den assimilerede lyd op på flere morfemer.

Der findes andre assimilationstyper, men de kan ikke regnes for obligatoriske. F.eks. er schwa efter kombinationen langvokal plus stemt (fonologisk) konsonant typisk i en stilling hvor assimilation tit forekommer uden at være obligatorisk:

gøde	['gø:ð]	hale	['hæ:l]
rene	['ræ:n]	harme	['hɑ:m]

Alle disse tilfælde af assimilation har vist sig til venstre for schwas oprindelige position, men de kan også vise sig til højre herfor:

staten	['sdɛ:'dɪ]	mausel	['maʊs]
jubel	['ju:'b]	stoppet	['sdʌbð]

Assimilationsprocesser af denne art plejer ikke at kunne gå begge veje, sml. Ács & Törkenczy 1986; det er et ekstremt tilfælde at dansk faktisk gør det.

I en del ord hvor schwa findes mellem nasaler, støder der desuden almene nasalassimilationer til, hvilket kendes fra mange sprog:

gennem	['gɛn'm] ell. ['gɛm'm]
amen	['amɪ] ell. ['amm]

Endelig foreligger der den mulighed at schwa falder helt bort; det sker typisk i ustemte omgivelser, dvs. i final stilling og mellem ustemte konsonanter:

kaffe	[kaf]
stikkes	[sdegs]
puttes	[puds]

Nogle af disse assimilationer spiller sammen med de halvvokaler der opstod eftervokalisk som følge af den svækkelse af svagtryksstavelserne der også danner grundlag for infortissvækkelsen. Problemet viser sig f.eks. ved klusilen /b/:

købe	['kø:bə], ['kø:ɤə] el. ['kø:u]
sæbe	['se:bə], ['se:ɤə] el. ['se:u]
støbe	['sdø:bə], ['sdø:ɤə] el. ['sdø:u]

Den lydlige realisation af disse tilfælde er yderst kompleks, som det ses af transskriptionerne. Hvis den intervokaliske manifestation er en

klusil, vil schwa'ets skæbne kunne være at falde bort i mindre distinkt udtale. Bortfaldet modvirkes dog af at klusiludtale er så pas høj stil at bortfald, der stilistisk hører til i den anden ende af spektret, vil give en voldsom stilkontrast. Hvis konsonanten derimod udtales dagligspragligt, dvs. som halvvokal, sker der en assimilation. Den lydlige effekt af tilsyneladende ikke-distinkt udtale kan altså være at den mest radikale af de mulige omdannelser af konsonanten i og for sig giver den tydeligste gengivelse af stavelsesstrukturen; til gengæld er den opståede bagtunge-svagtryksvokal radikalt forskellig såvel fra den fonologiske grundform som fra skriften og fra "tydelig udtale".

Ved ord med stemt spirant i den fonologiske grundform findes tilsvarende radikalt forskellige former:

save	['sɛ:və], ['sɛ:ɹə] el. ['sɛ:u]
leve	['lɛ:və], ['lɛ:ɹə] el. ['lɛ:u]
rive	['ɾi:və], ['ɾi:ɹə] el. ['ɾi:u]

Schwa-assimilationerne har, som det ses, en tydelig morfologisk konsekvens, idet assimilationerne i større eller mindre grad kan udviske morfemgrænserne, sml. *nye, gode, købe*. Men de har også en syntaktisk dimension, i og med at forskellige væsentlige grammatiske småord har schwa som stammevokal, således f.eks. verbet *være* i nutid /ər/ eller de ubestemte artikler ved substantiverne /ən/ og /əd/. Resultatet er at der kan dannes overlange vokaler som først skal segmenteres og fortolkes før de kan forstås:

Sara er i fare ['sɑ:ɑi'fɑ:ɑ]
 Lizzie er i Ribe ['lɪsɪi'ɾi:bə]¹¹
 Fanden er en hønsety ['fɛnnnɪ'høns(ə),tsyɹ]

Schwa-assimilationen er klart nok en lenitionsproces, og endda en meget radikal lenitionsproces. Dens indgreb over for den manifesterede lydsubstans medfører at enheder der skal kunne adskilles for at sikre at meningen er tydelig, manifesteres som lange tilsyneladende komplet forskelsløse vokaliske lyde. Det er med til at komplicere billedet yderligere at de strukturer der skal anvendes ved disambigueringen, skal hentes ikke blot fra det morfologiske niveau, men også fra

det syntaktiske. Der er næppe nogen tvivl om at netop effekterne af schwa-assimilationen hører til de mest radikale vanskeligheder ved talt dansk; al pædagogisk erfaring viser i den retning.

Det er næppe tilstrækkeligt at "bede folk tale tydeligt", for derved ville der opstå en kunstig norm som reelt ikke ville gælde i almindelig omgang. Det er lærerens opgave at tilegne sig en forståelse for hvordan de komplekse vokallyde skal afkodes. Myten om at dansk er et svært sprog, synes at have en reel fundering i lige præcis denne type af afkodningsproblemer.

4. ER DANSK MORFOLOGI NATURLIG?

I en brillant lille artikel (Braunmüller 1989) har Kurt Braunmüller påvist hvordan dansk kan opfattes som bygget i stærk overensstemmelse med teorien om naturlig morfologi. Lars Heltoft har senere gennemført en tilsvarende analyse med nogenlunde sammenligneligt resultat (Heltoft 1998). Braunmüllers konklusioner er uden videre holdbare hvad angår dansk skriftsprog, men som vi skal vise, er der tydelige tendenser i dansk udtale til at det tilsyneladende så gennemskuelige system i praksis undermineres radikalt af de lydlige processer vi anførte i afsnit 3, specielt på grund af schwa-assimilationen. Vi står derfor over for det paradoks at det talte sprog nærmest kan karakteriseres som unaturligt, mens skriftsproget opretholder en klar strukturering af indholdet i den sproglige masse.

Det fonetiske materiale i dansk morfologi består udelukkende af schwa og de følgende fem konsonantfonemer /d/, /s/, /ð/, /n/ og /r/. Af disse er de to første ustemte, mens de tre sidste er stemte; konsekvenserne heraf viser sig i reduktionen af de stavelser der bærer fleksiverne. Vi har allerede set at /r/ indgår i faste assimilationer med schwa. De to andre stemte assimileres regelmæssigt med schwa'et, mens de to ustemte hyppigt bevirker bortfald. Derfor kan man forvente at endelserne regelmæssigt bliver reduceret. Vi vil vise dette ved en gennemgang af forskellige morfologiske systemer, idet vi holder os til de vigtigste fleksionskategorier for verber og substantiver.

4.1. Substantivernes pluralisformer

Der findes fire forskellige markeringsformer for pluralis i dansk. I skriftsproget opererer man traditionelt med tre fleksiver: *-e*, *-r* og *-er*. De to sidste opfattes oftest som indbyrdes varianter; denne analyse kan have sin berettigelse i visse sammenhænge, men i en morfofonologisk undersøgelse er det afgørende at *-r*-fleksivet ikke øger stavelsestallet, mens *-er*- må forventes at gøre dette.

Ved siden af ordformerne med fleksiver findes en meget lille gruppe stammer med vokalveksel, nemlig de tre *mand – mænd*, *barn – børn*, *gås – gæs* (sml. Aa. Hansen 1967 bd. 2: 95 og 117). Vokalveksel forekommer også i forbindelse med endelser ved enkelte ord: *far – fædre*, *datter – døtre*, *fod – fødder*, *tå – tæer*. I den slags tilfælde er forskellen så at sige dobbeltsikret, men til gengæld er markeringen hverken økonomisk eller kalkulerbar ud fra generelle morfologiske regler. Hertil kommer så den ikke helt lille gruppe af stammer der savner fleksivisk markering af forskellen mellem singularis og pluralis. Det drejer sig på den ene side om regulært identiske stammer, som i *et kort – to kort*, *et net – to net*, *en sko – to sko*, *en fisk – to fisk*, dvs. stammer hvor numerusforskellen først bliver aflæselig i substantivets satellitter. Resultaterne kan sammenfattes i følgende skema, der bygger på det etablerede skriftsprogs former:

Type	Markeringsform	Eksempler
1.	<i>-e</i> (fleksiv)	<i>arbejder-e</i> ; <i>snedker-e</i> ; <i>brev-e</i> ; <i>del-e</i> ...
2.	<i>-r</i> (fleksiv)	<i>pige-r</i> ; <i>rive-r</i> ...
3.	<i>-er</i> (fleksiv, af og til med synkope)	<i>sofa-er</i> ; <i>baj-er</i> ; <i>orgel - orgler</i> ...
4a.	Med omlyd alene	<i>mand – mænd</i> ; <i>barn – børn</i> ; <i>gås – gæs</i>
4b.	Med omlyd og fleksiv (af type 1-3)	<i>far – fædre</i> ; <i>datter – døtre</i> ; <i>fod – fødder</i>
5.	Ingen markering	<i>kort</i> ; <i>net</i> ; <i>sko</i> ; <i>film</i> ...

Ved pluralisdannelse ved hjælp af fleksiver er der tale om allomorfi

inden for endelsessystemet, i og med flere endelser bærer samme semiotiske indhold. Ved type 5 er der slet ikke tale om markering af en semiotisk forskel, og ved type 4a og b er der tale om bunden allomorfi mellem varianter af stammen afhængig af hvilket semiotisk indhold de skal bære.

Som det ses, er formerne i skriftsproget tydeligt adskilt undtagen ved type 5. Vi vil nu gennemgå de enkelte markeringsmuligheder for pluralisformerne i det talte sprog med henblik på at undersøge hvorvidt naturlighedsparameteret er opfyldt. For overskuelighedens skyld tager vi udgangspunkt i skriftsprogsformernes systematik.

4.1.1. Endelsen <-e>

Endelsen <-e> er udsat for assimilation ved mange forskellige morfologiske typer:

1. Ved nomina agentis, hvis stamme som bekendt ender på <-er>¹², samt en del andre ord med samme endelse bliver lyden svarende til endelsen <-e> regelmæssigt assimileret, sådan at forskellen mellem singularis og pluralis i heldigste fald består i en forskel mellem længden af [ɐ]: *arbejder* – *arbejdere*; *snekker* – *snekkere*; *fisker* – *fiskere*; *diabetiker* – *diabetikere*; *lægtter* – *lægttere*. I visse ord indtræder synkope: *register* – *registre*; *minister* – *ministre*; også denne type kan blive ens i singularis og pluralis på grund af sammenfaldet i udtale mellem -er og -re.
2. Efter halvvokaler forekommer assimilation regelmæssigt: *bord* – *borde*; *brev* – *breve*; *gård* – *gårde*. Det samme gælder stammer der ender på likvid eller nasal: *del* – *dele*; *land* – *lande* – *løn* – *lønne*. (Stammer med stemt frikativ i udlyd forekommer ikke pga. disse lydes distribution.) I begge tilfælde består markeringen i kontrasten mellem ikke-stavelsesbærende (singularis) og stavelsesbærende udtale af præcis den samme lyd. Denne forskel kan ikke siges at være tydelig, og den falder hyppigt væk.
3. Adskillige substantiver har endelsen <-e> efter ustemt frikativ og efter klusil (der jo altid er ustemt i dansk): *bus* – *buse*; *bat* – *batte*; *best* – *beste*. I sådanne tilfælde kan det isolerede schwa

høres tydeligt i distinkt udtale; men ved allegro-udtale forsvinder det regelmæssigt.

4.1.2. Endelsen <-r>

Endelsen <-r> forekommer stort set kun efter ubetonet <-e>, og endelsens lydlige modsvarighed er derfor som regel fast assimileret med schwa-fonemet i roden. Dette medfører at den semantiske forskel bæres af to former der i henseende til fonetisk masse er lige lange, men som adskiller sig hørbart på grund af kommutationen mellem de to svagtryksvokaler. Det gælder eksempler som *pige* – *piger* og *kage* – *kager*. I kraft af hørbarheden må naturlighedsprincippet siges at være opfyldt uanset at den fonetiske masse er den samme, hvilket ellers burde opfattes som et brud på princippet.

I tilfælde hvor stammens schwa kan assimileres både med endelsen og med en forudgående stemt lyd, kan der opstå specielle tilfælde. Det gælder primært stammer der ender på *-re*, idet sådanne stammer i udtalen er identiske i singularis og pluralis: *porre* – *porrer*; *bare* – *barer*; *myre* – *myrer*; *pære* – *parer*. Det er således kun efter den skriftsproglige systematik de hører til type 2 af pluralisformer; i talt sprog tilhører de gruppe 5, og de må derfor regnes for absolut ikke-ikoniske.

Hvis stammens næstsidste lyd er en fuldvokal eller en af de tre andre halvvokaler [ø ʊ ɪ], *flue* – *fluer*; *lade* – *lader*; *gode* – *goder*; *rive* – *river*; *gave* – *gaver*; *reje* – *rejer*, er der to muligheder hvoraf den ene fører til et mindre brud med naturlighedsprincippet. I meget distinkt udtale er schwa hørbart i singularis, og kontrasten til pluralisformen består derfor i udvekslingen af [ə] med [ɐ]; denne kontrast er hørbar, men den fonetiske masse er den samme. I mindre distinkt udtale er schwa i singularisformen assimileret med stammens næstsidste lyd; kontrasten til pluralis bliver derved endnu tydeligere hørbar, og desuden er den fonetiske masse i pluralisformerne i disse tilfælde større. Denne bemærkelsesværdige situation, hvor mindre distinkt udtale principielt er mere ikonisk end den distinkte udtale, gælder i realiteten også eksempler som *pige* – *piger* og *kage* – *kager*, der på grund af klusilsvindet opfører sig fuldstændigt som om stammens næstsidste lyd var en fuldvokal.

Dersom den næstsidste lyd er en nasal eller lateralen *-l*, er pluralis tydelig, enten schwa er assimileret med konsonanten eller ej. De ganske få eksempler på distinkt udtale af et stemt frikativ i ord som *rive* eller

gave byder heller ikke på vanskeligheder, men denne distinkte udtale er næppe gældende moderne udtaleform i dag.

De ord der i skriftsproget tilordnes endelsen *-r*, må således for en ganske stor dels vedkommende opfattes som enten direkte brud på ikonicitetsprincippet, eller i hvert fald som værende i en meget tvetydig position.

4.1.3. Endelsen <-er>

Endelsen <-er>, der regulært tilføjer en stavelse bestående af [ɐ] til stammen, må regnes for gennemgående tydelig: *avis* – *aviser*; *bibliotek* – *biblioteker*; *plet* – *pletter*; *frugt* – *frugter*; *loft* – *lofter*; *bus* – *busser*.

Ved stammer der ender på *-r*, dannes der pluralisformer der kun adskiller sig ved forskellen mellem ikkestavelsesbærende (singularis) og stavelsesbærende (pluralis) udtale af a-schwa. Det gælder f.eks. *kontor* – *kontorer* og *papir* – *papirer*.

4.1.4. Konklusion om substantivernes pluralisdannelse

Som vi har set, er skriftsprogets pluralisdannelse for de fleste typer vedkommende tydelig; kun type 5 er ikkemarkeret i skriftsproget. I talesproget er svag markering langt mere udbredt, og en hel del former er reelt umarkerede i udtalen, uanset skriftsprogsformerne. Man kan derfor konkludere at pluralisdannelsen i talt dansk langtfra er så naturlig som den hidtidige forskning har hævdet med udgangspunkt i skriftsprogsformerne.

4.2. Substantivernes bekendthedsformer

Substantivernes bekendthedsformer synes ikke at udgøre noget særligt afkodningsproblem. Teoretisk opstår der problemer ved stammer hvis sidste eller næstsidste lyd er [n] eller [ð], f.eks.:

bane el. banen	[ˈbɛːn]	høne el. hønen	[ˈhøŋ]
møde el. mødet	[møːð]	hoved el. hovedet	[ˈhoːð]

I praksis møder man først og fremmest problemet i form af usikkerhed omkring idiomatiske former; her kan man blandt mindre trænede skriftsprogsbrugere møde variation mellem ”Han bragte sagen på bane igen” og ”Han bragte sagen på banen igen”, eller f.eks. ”Han stod på

hoved” overfor ”Han stod på hovedet”. Det synes nemlig som om den morfologiske forskel mellem bestemt og ubestemt form ved betegnelsen af reelle¹³ genstande i de fleste tilfælde er tydeligt understøttet af den øvrige sammenhæng i teksten og derved bliver så redundant at formerne kun sjældent bliver forvekslelige.

4.3. Verbernes tempusformer

Også i dette afsnit vil vi tage udgangspunkt i skriftsprogets systematik, eftersom den er mest velkendt og derfor egner sig bedst til den praktiske fremstilling af problemerne. Det er imidlertid ikke det samme som at vi på sæt og vis anerkender noget primat for skriftsproget; det er en rent praktisk foranstaltning.

Til opbygningen af verbale kæder med finit funktion anvendes der i dansk skriftsprog i alt fem forskellige former, to finitte og tre infinitte:

Præsens

Præteritum

Infinitiv

Supinum¹⁴

Gerundium (Præsens participium)

Man kan diskutere præcis hvor mange infinitte verbalformer man skal regne med. Ole Togeby (2003) medregner således *at*-infinitiven når den fungerer som semantisk hovedverbum i sætninger med aspektuel omskrivning (”Han var i færd med at optælle verbalformerne da lyset gik ud.”), hvilket vi nu her vil afstå fra da denne konstruktion er svær at bringe i overensstemmelse med rækkefølgesyntaksen i dansk i øvrigt. Desuden er dette problem irrelevant for en undersøgelse af de morfofonologiske forhold, eftersom *at*-infinitiven, hvad angår stammens fleksion, dannes nøjagtigt som infinitiv i øvrigt. Derimod medtager vi gerundium (præsens participium) selv om denne form har en marginal stilling og kun anvendes som egentlig verbalform i forbindelse med visse aspektuelle tryktabskonstruktioner med *komme*, *stå* og *sidde* (”Han kom gående”; ”Han stod hylende under bruseren”; ”De sad grædende tilbage”). På den måde skulle vi kunne tage højde for alle morfofonologiske problemer, uanset om systematikken i vores bøjningsbeskrivelse eventuelt skulle vise sig mindre hensigtsmæssig.

I skriftsproget opererer man med fire konjugationer for verberne; de tre af disse konjugationer er fælles om dannelsen af infinitiv, præsens og præsens participium, mens den fjerde, den prætereopræsentiske, danner sine former efter et mønster som kun ad etymologisk vej kan relateres til de øvrige verbalformers dannelsesmønstre. De tre førstnævnte konjugationer adskiller sig indbyrdes derved at dannelsesmåderne for præteritum og supinum er forskellige.¹⁵ Dannelsesmåderne fremgår af skemaet nedenfor:

	Første konjugation	Anden konjugation	Tredje konjugation
Infinitiv		-e	
Præsens		-er	
Præteritum	-ede	-te	[vokalveksel]
Supinum	-et	-t	[vokalveksel] + -t
Præsens part		-(e)nde	

I skriftsproget er der tydelig kommutation mellem alle de anførte former, men i talesproget er forholdene langt mere komplicerede. Den klarest markerede forskel – og også den der syntaktisk og semiotisk er vigtigst – er forskellen mellem de to finitte former; denne forskel er også klar nok i talesproget. Derimod er der en række sammenfald, dels på konjugationsniveau hvor visse endelsessæt ikke markerer nogen tydelig forskel for noget verbum, dels på de enkelte stammeformers niveau, hvor bestemte stammer udløser sammenfald i bestemte relationer. For et overblik skyld kan vi opstille et skema der viser hvor problemerne er:

Sammenfald mellem formerne på X- og Y-aksen:	Infinitiv	Præsens	Præteritum	Supinum	Præsens participium
Infinitiv	---	Visse stammer	Intet	Lydligt marginalt	Visse stammer
Præsens	Visse stammer	---	Intet	Intet	Intet
Præteritum	Intet	Intet	---	Konjugation I og II	Intet
Supinum	Lydligt marginalt	Intet	Konjugation I og II	---	Intet
Præsens participium	Visse stammer	Intet	Intet	Intet	---

Enkelte verber anvender såvel vokalkvæksel som et af endelsessættene, f.eks. *følge, sælge, vælge, spørge, bringe*. Disse verber bliver i det følgende ikke behandlet separat da de i alle tilfælde kan siges at være tydeligt markeret.

Det væsentligste problem er effekten af schwa i konjugation I og II, hvor endelserne er tilbøjelige til at falde sammen mellem præteritum og supinum; her viser der sig en forskel mellem standardudtale på københavnsk basis og standardudtale på jysk basis.

I københavnsk baseret standardsprog er forskellen mellem de to endelser i konjugation I kun hørbar som en forskel mellem to syllabiske 'ð' [ðð] (præteritum) og ét syllabisk 'ð' [ð] (supinum). Som vi allerede har set flere gange, er dette en stærk lenisering hvor forskellen må betragtes som meget svagt markeret. I konjugation II er forskellen noget tydeligere i den forstand at præteritumendelsen [də] oftest

er klart repræsenteret i distinkt udtale, men at schwa i mindre distinkt udtale falder bort med det resultat at formen bliver identisk med supinumformen. Det eneste sted i det grammatiske system hvor denne forskel markeres tydeligt, er i den stærke bøjning (konjugation III) – historisk set den ældste af konjugationssystemerne, men åbenbart det mest resistente system over for effekterne af schwa-assimilationen.

Jysk baseret standardsprog har en hel del individuel variation hvad angår realisationen af disse endelser. De kan høres i former der svarer til de københavnske, men der høres også standardudtaler hvor forskellen mellem præteritum og supinum er faldet sammen i [əd]. I disse varianter er kommutationen mellem de to former derfor faldet komplet bort, og vi har derfor den grelleste morfologiske neutralisation netop i disse tilfælde. Knud Hjortø har kommenteret dette (Hjortø 1936: 89).

I andre relationer er der problemer med bestemte typer af stammer. Det vigtigste problem i den forbindelse er givetvis verbalstammer der ender på –r, idet denne type stammer har sammenfald mellem infinitiv og præsens. Denne type af verber er ganske almindelig: *køre, diskutere, reparere, charmere, konjugere, genere*. Præsens og infinitiv adskiller sig i øvrigt i alle tre konjugationer som [ə] vs. [ɐ], dvs. gennem lydkvalitet, men ikke gennem fonetisk masse. Mere marginale er de problemer der kan ses mellem infinitiv og præteritum/supinum ved stammer der ender på [ð]: *gøde – gødede – gødet; made – madede – madet; rode – rodede – rodet; frede – fredede – fredet*. Der er væsentligt færre af disse verber; til gengæld involverer sammenfaldet hele tre former på én gang, og de to af dem, infinitiv og supinum, falder totalt sammen. En sidste type er stammerne på [n], der har potentielt sammenfald i allegroudtale mellem infinitiv og præsens participium (*rende – rendende; vande – vandende*). Denne type er dog stærkt marginal.

Når dette system ikke går i stykker, hænger det sammen med at formerne ikke blot adskiller sig rent morfologisk, men også er distribueret syntaktisk på en sådan måde at den morfologiske forskel som regel ikke bærer den afgørende distinktive funktion.¹⁶ Morfologiens vigtigste opgave i en syntaktisk sammenhæng er at adskille præsens og præteritum, og denne funktion er ikke anfægtet nogen steder i formverden. Forskellene i systemet i øvrigt er bakket op af syntaktiske funktioner. De infinitte former forudsætter alle tilstedeværelsen af bestemte hjælpeverber: Infinitiven forudsætter modalverber, supinum former af *være*

eller *have* og præsens participium de ovenfor anførte aspektuelle styringsverber *komme*, *sidde* og *stå*. Da hjælpeverbernes tilstedeværelse er indispensabel, bliver det muligt for sprogbrugerne at behandle forskellene mellem de infinitte former som redundante. Det skal bemærkes at et totalt sammenfald mellem alle infinitte former ikke forekommer, men der findes dog et komplet sammenfald mellem infinitiv og supinum ved stammer på [ð], sml. ovenfor.

Selv om antallet af synkretismer mellem formerne tilsyneladende er stort, kan de fleste af dem alligevel opløses ved sammenligninger på forskellige leder i systemet. Med udgangspunkt i typen *rode*, dvs. stammer der ender på [ð], kunne man eksperimentere med en beskrivelse af dansk hvor der kun optrådte to former: en præsensform ['kø:ðɐ] og en indistinkt (men ikke nødvendigvis umarkeret) fællesform for alle andre syntaktiske funktioner ['kø:ð]. Over for denne type ville der imidlertid stå en anden, lige så velrepræsenteret type i form af de verber hvis stammer ender på -r (*diskutere*, *genere* m.fl.). Denne type ville også kun have to former, nemlig 1) en finit og infinit præsens [disgu'teɐɐ] og 2) en finit og infinit præteritum [disgu'teɐɐð]. I kraft af distributionen i forhold til hjælpeverbene ville synkretismerne mellem formerne stadig være opløselige. Typen *rode* bidrager med distinktionen 'infinitiv | præsens' ['kø:ð] | ['kø:ðɐ]. Typen *diskutere* bidrager med 'infinitiv | præteritum' [disgu'teɐɐ] | [disgu'teɐɐð] respektive 'infinitiv | supinum' [disgu'teɐɐ] | [disgu'teɐɐð]. Uanset at man må regne med mange synkretistiske former, kan man stadig adskille det traditionelle morfologiske apparat, svarende til skriftsprogets system, gennem en betragtning af det komplette mønster af former.

Vores analyse fører derfor ikke til en komplet revision af den danske morfologi i lyset af de lydlige fænomener. Men det må fremhæves at netop de ganske mange synkretismer der kan eftervises, betinger at formernes systematik er uigennemskuelig for sprogbrugerne i de konkrete situationer. Dette kan ikke undgå at fungere som hæmsko på perceptionen af sproget.

5. KONKLUSION

I denne afhandling har vi fremlagt grundlaget for naturlighedsteoriene inden for fonologi og morfologi, og dernæst diskuteret i hvilket omfang

disse teorier er anvendelige for en beskrivelse af lyd- og bøjningslære i dansk. Særlig har vi prøvet at fokusere på mulighederne for at beskrive centrale områder der erfaringsmæssigt udgør store indlæringsvanskeligheder med dansk. Vores konklusion er at dansk i mange henseender kan beskrives som relativt unaturligt, og at de vanskeligheder som følger heraf, også gør sig gældende for dem der vil lære sproget.

Sagen er ikke så enkel som sprogfolk tror. Det plejer at være blasfemi at påstå (i hvert fald blandt lingvister) at ét sprog er sværere end et andet. Samtidig viser erfaringen tydeligt at dansk er svært, både at tilegne sig for fremmede og at percipere, såvel i konstellationen indfødt - ikke-indfødt som i konstellationen indfødt-indfødt. Der er simpelt hen for lidt redundans i koden. Den almindeligste forklaring på problemet plejer at være at indkatalysere skriften som forklaringsmodel. Vi mener at dette er et sidespor. Ordblinde, analfabeter, børn og andre skriftfremmede har nøjagtig de samme problemer. De hidtidige løsninger har alle arbejdet med ekstralingvistiske faktorer som det afgørende; sprogets semiotiske funktion har ikke været taget i betragtning. Fordelen ved vores tilgang er at den opererer med sprogets struktur som udgangspunkt for forklaringen. Det forudsætter selvfølgelig den grundlæggende påstand at sprog er strukturerede i deres opbygning.

PÉTER ÁCS

INSTITUT FOR SKANDINAVISKE SPROG OG LITTERATUR

EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITETET

BUDAPEST, UNGARN

E-MAIL: ACS123@LUDENS.ELTE.HU

KATALIN FENYVESI

TOLK, PH.D.

BUDAPEST, UNGARN

HENRIK JØRGENSEN

NORDISK INSTITUT

AARHUS UNIVERSITET

E-MAIL: NORHD@HUM.AU.DK

LITTERATUR

- Ács, Péter & Miklós Törkenczy (1986): "Directionality and Post-Tonic Schwa-Deletion in Standard Danish and Standard British English". Balogh & Masát (red.): *Papers in Scandinavian Studies* 2. 11-22. Og *Acta linguistica* 1985, 3-4. 331-340.
- Ács, Péter & Henrik Jørgensen (1990): "På afgrundens rand?". Sooman (red.): *Vänbok. Festgabe für Otto Gschwantler*. Wien: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften in Österreich. 1-11.
- Ács, Péter & Katalin Jobbágy (udk.): "Hvor naturlig er dansk fonologi og morfologi for udlændinge?". Masát (red.): *Papers in Scandinavian Studies*. Budapest: ELTE.
- Ács, Péter, Katalin Jobbágy & Henrik Jørgensen (2002): „Zu den morphologischen und syntaktischen Auswirkungen der Schwa-Assimilation im Dänischen“. Erb, Knipf, Orosz og Tarnói (red.): *„und Thut ein Gnügen seinem Amt“ - Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag*. Budapest: ELTE Germanistisches Institut. 19-26.
- Allan, Robin, Philip Holmes & Tom Lundskaer-Nielsen (2000): *DANISH An essential grammar*. London & New York: Routledge.
- Andersen, Poul & Louis Hjelmslev (1954): *Fonetik*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Basbøll, Hans & Johannes Wagner (1985): *Kontrastive Phonologie des Deutschen und Dänischen*. Niemeyer: Tübingen.
- Basbøll, Hans (1998a): "Nyt om stødet i moderne rigsdansk – om samspillet mellem lydstruktur og ordgrammatik". Wagner (red.): *Pluridicta* 35. Institut for Sprog og Kommunikation. Odense Universitet.
- Basbøll, Hans (1998b): "Nyt om stødet i moderne rigsdansk – om samspillet mellem lydstruktur og ordgrammatik". *Danske studier*. 33-87 [forkortet version af Basbøll 1998a].
- Braunmüller, Kurt (1989): "Er det danske sprogs morfologi naturlig?". Kunøe & Vive Larsen (red.) 2. *Møde om Udforskningen af Danske Sprog*. Århus: Aarhus Universitet. 73 – 88.
- Braunmüller, Kurt (1998): *De nordiske språk*. Oslo: Novus Forlag.
- Brink, Lars (2000): "Om det sproglige forhold mellem Hansen-a og Larsen-a". *Mål og måle* 1/2000. 17-21.
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975): *Danske Rigmål 1-2*. København: Gyldendal.
- Diderichsen, Paul (1939): "Realitet som grammatisk Kategori". Opr. i *Nysvenska Studier* 19, 1939 (1940). 69-91. Herefter i *Helhed og struktur*. København: G.E.C. Gads Forlag 1966. 31-46.
- Diderichsen, Paul (1946): *Elementar danske Grammatik*. København: Gyldendal.

- Dressler, Wolfgang (1985): *Morphonology: the Dynamics of Derivation*. Ann Arbor: Karoma.
- Fischer-Jørgensen, Eli (1960): *Almen fonetik*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Grønnum, Nina (2000): "Ét kort a i dansk: en mere abstrakt analyse". *Mål og Måle* nr. 2, 14-19.
- Grønnum, Nina (2001): *Fonetik og fonologi*. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, Aage (1967): *Moderne dansk I-III*. København: Grafisk Forlag.
- Heger, Steffen (u.å.): "Apropos'er. Nydansk fonetik." Udateret manuskript. Københavns Universitet.
- Heltoft, Lars (1998): "Det danske morfologiske system". Kristensen (red.): *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1996-1997*. København: Selskab for Nordisk Filologi. 85-99.
- Hjortø, Knud (1936): *Skrift og tale*. København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck.
- Hutterer, Miklós (1986): *A germán nyelvek*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jørgensen, Henrik (1999): "Nogle noter om en semantisk-hierarkisk klassifikation af nominerne i sætningen". *Almen Semiotik* 15/1999. 150-170.
- Jørgensen, Henrik (2000): "Københavnerskolen og de grundlæggende grammatiske kategorier". Foredrag ved Center for Lingvistik, Aalborg Universitet 26.5.2000. Tilgængelig på <http://www.nordisk.au.dk/forskning/publikationer/artikler/koebenhavnerskolen.pdf>.
- Kristensen, Kjeld T. (1986): *Dansk for svenskere*. Malmö: Liber Förlag.
- Ladefoged, Peter (1975): *A Course in Phonetics*. Har(e)court: Brace Jovanovich Inc.
- Pedersen, Ingelise (1996): "Udtrykslære". Tore Kristiansen m.fl.: *Dansk sproglære*. København: Dansklærerforeningen. 69-202.
- Schane, Sanford A. (1973): *Generative Phonology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc.
- Silverstein, Michael (1976): "Hierarchy of features and ergativity". Dixon, R. M. W. (udg.): *Grammatical Categories in Australian Languages = Australian Institute of Aboriginal Studies Linguistic Series No. 22*. New Jersey: Humanities Press Inc. 112-171.
- Skautrup, Peter (1944-70): *Dansk sproghistorie*. Bd. I-V. København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter (1976): *Dansk sprog og kultur. Udvalgte afhandlinger og artikler 1921-1971*. København: Gyldendal.
- Stampe, David (1969): "The Acquisition of Phonetic Representation". *Papers from the 5th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. 443-454.
- Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning?* København: Gads Forlag.
- Türkmen, Kadir, Margreet Dorleijn & Hanneke Lamers (1988): *Standaard turks, een leergrammatica*. Muiderberg: Dick Coutinho.

NOTER

- 1 Det dansk vi tager udgangspunkt i, er udtale- og bøjningsformer som kan karakteriseres som fælles for dansksprogede generelt. På ét punkt tager vi dog højde for forskellen mellem københavnsk baseret dansk og jysk baseret dansk.
- 2 Afhandlingen er en stærk udvidet version af Ács & Jobbágy (udk.) og Ács, Jobbágy & Jørgensen 2002.
Tak til Birgitte Skovby Rasmussen for hendes kritiske gennemlæsning af artiklens første udkast.
- 3 Türkmen m.fl. (1988): 50-51 og 104-105. (Tak til Jens Normann Jørgensen for henvisningen.)
- 4 Denne tanke er selvfølgelig ikke ny. Den er udfoldet i Skautrup (1944-70 og 1976), men selve ideen om at udtalen i de danske svagtrykstavelser generelt er svækket, findes allerede hos N. M. Pedersen og Bredsdorff i 1820'erne.
- 5 Der er seriøse håndbøger om dansk der spilder denne vigtige pointe på gulvet. Se Allen, Holmes & Lundskær-Nielsen 2000: 2.
- 6 I skemaet følgende side betegnet /å/.
- 7 Vi ser her bort fra generationsspecifikke småvariationer i udtalen som kan medføre pletvise uklarheder, såsom vanskeligheder med perception af f.eks. *æ:a* i ord som *sælen:salen*.
- 8 Schwa har dog næppe nogensinde været den eneste mulige vokal i svagtrykstavelser, altså en neutralisation af alle vokaler i en bestemt stilling; alt tyder på at svagtryks-/i/ også altid har været til stede. I nyere tid er der gennem assimilationen af schwa med /r/ opstået endnu en svagtryksvokal, sådan at man i alt må regne med tre kommuterende svagtryksvokaler: [i], [ə] og [ɐ]. (En kommutation alene mellem [i] og [ɐ] kan dog næppe påvises.)
- 9 I transkriptionerne anvender vi et forsimplet IPA-system med så få diakritiske tegn som muligt, inspireret af Basbøll og Wagner 1985. I modsætning til dem har vi dog holdt fast i anvendelsen af kardinalvokal 3 [ɛ] som realisation af langt og hos de fleste yngre tillige kort /a/, men må give køb og bruge [ɛ.] for fonemen /æ/. Også klusilerne gengives for nemheds skyld uden diakritiske tegn.
- 10 Især i assimilationsomgivelser er der meget stor individuel

(aldersbetinget eller social) variation på udtalen af disse lyde. Vi anvender [ʌ] for fuldvokalen, [ɒ] for assimilationen af /ə/ og /r/, samt [ɐ] for den tilsvarende konsonantiske funktion, men i den individuelle variation kan den aktuelle realisation af alle tre lyde svinge en del.

- 11 Et stednavn (her *Ribe*) er i lighed med substantiver generelt relativt resistente mod reduktionstilbøjelighederne, sammenlignet med verber.
- 12 Etymologisk set afledt af latinsk *-arius*, der har samme morfologiske funktion.
- 13 „Reel” her i samme betydning som begrebet ’realitet’ hos Paul Diderichsen (1939) og Togeby (2003) (sml. Jørgensen (2000)): en størrelse som udsigelsessubjektet opfatter som en referent i tekstsammenhængen.
- 14 Dansk Sprognævn anbefaler termen ’præteritum participium’, men da denne betegnelse indtil nu ikke har kunnet vinde hævde, bruger vi i stedet betegnelsen ’supinum’. Denne form, der må opfattes som en regulært flekteret form i dansk, må efter en snart lang teoretisk tradition i dansk (Diderichsen 1946, Togeby 2003) adskilles fra den ofte enslydende form i adjektivisk brug som af Ole Togeby opfattes som en afledning, ikke som en flekteret form. Togeby (2003: §21 till. 1) indfører en adskillelse mellem på den ene side participierne, der i hans systematik er adjektiviske afledte former, og på den anden side supinum og gerundium, som han opfatter som egentlige verbalformer.
- 15 De ganske få verber med *-de* som præteritumendelse (*døde, havde, gjorde, sagde, lagde*) opfattes af og til som en særlig konjugation; i betragtning af de øvrige forskelle mellem disse verber regner vi dem her for leksikalske varianter.
- 16 Sml. Ács & Jørgensen 1990.